

Lapsen temperamentin tunnistaminen ja sen huomiointi varhaiskasvatuksessa

Kasvatustieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Varhaiskasvatuksen opettajan tutkinto-ohjelma
Turun Yliopisto

Laatijat:
Ahopelto Tiia-Maria
Hakamäki Vilma

18.4.2024
Rauma

(Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.)

Oppiaine: Kandidaatintutkielma 8 op
Tekijät: Tiia-Maria Ahopelto ja Vilma Hakamäki
Otsikko: Lapsen temperamentin tunnistaminen ja sen huomiointi varhaiskasvatuksessa
Ohjaaja: Yliopistonlehtori Timo Ruusuvirta
Sivumäärä: 28 sivua
Päivämäärä: 18.4.2024

Avainsanat: Temperamentti, varhaiskasvatus, temperamenttipiirteet, yksilöllisyys

Tässä kirjallisuuskatsauksessa käsiteltiin, miten varhaiskasvatuksessa voidaan tunnistaa lapsen temperamenttipiirteitä, huomioida lapsen temperamenttia sekä miten varhaiskasvatuksen käytännöt voivat parhaiten vastata erilaisten temperamenttien tarpeisiin. Tutkielma keskittyi arvioimaan olemassa olevia varhaiskasvatuksen käytäntöjä ja niiden soveltuvuutta lapsen temperamentin huomioimiseen. Tutkielmassa pyrimme myös tunnistamaan mahdolliset haasteet ja esteet, joita varhaiskasvatuksen ammattilaiset saattavat tässä yhteydessä kohdata.

Temperamentti on kasvatustieteessä yksi keskeisimmistä käsitteistä, joka viittaa yksilön synnynnäisiin taipumuksiin reagoida erilaisissa tilanteissa. Sitä on tutkittu monipuolisesti eri näkökulmista, kuten sen vaikutusta lapsen kehitykseen, oppimiseen ja käyttäytymiseen sekä sen yhteyttä sosiaalisiin vuorovaikutustaitoihin ja koulumenestykseen. Tutkielmassa keskityttiin siihen, miten lapsen temperamenttia voidaan paremmin ymmärtää ja huomioida. Lisäksi tarkasteltiin ympäristön ja kasvatuksen vaikutusta temperamenttiin, temperamentin vaikutuksia oppimiseen sekä käytiin läpi lapsille kohdistuvaa tunnettua temperamenttiteoriaa.

Kirjallisuuskatsauksen aineisto koostui pääosin temperamenttiin liittyvästä kirjallisuudesta, tieteellisistä julkaisuista, sekä muista aiheeseen liittyvistä tutkimuksista. Lisäksi laajensimme aiheen tarkastelua tutkimalla eri kirjallisuuden ja verkkojulkaisujen lähteitä liittyen varhaiskasvatuksen toimintaan selvittääksemme, miten kasvattajat voivat tunnistaa ja huomioida lapsen temperamenttipiirteitä varhaiskasvatuksessa.

Kirjallisuuskatsauksen perusteella voidaan päätellä, että temperamentin rooli varhaiskasvatuksessa on merkittävä. Kasvattajien kyky tunnistaa ja sovittaa toimintansa lapsen temperamentin mukaan korostuu lapsen yksilöllisen persoonan kunnioittamisessa. Tavoitteena on varmistaa, että jokainen lapsi tulee kohdatuksi yksilönä. Katsaus osoitti, että varhaiskasvattajien lisääntyvä tietämys auttaa tukemaan lapsen itsesäätelyä ja temperamentin ymmärtäminen auttaa kasvattajia ohjaamaan lasta haastavampien temperamenttipiirteiden kanssa.

Sisällys

1	Johdanto	4
2	Temperamentti	7
2.1	Temperamenttipiirteitä.....	9
2.1.1	Thomasin ja Chessin temperamenttiteoria	9
2.1.2	Temperamenttiyhdistelmät	11
2.2	Liisa Keltikangas-Järvisen näkökulmia temperamentista.....	12
2.3	Ympäristön ja kasvatuksen vaikutus temperamenttiin	13
2.4	Varhaiskasvatuksen rooli temperamentin tukemisessa.....	15
2.4.1	Lapsihavainnointi.....	15
2.4.2	Lapsen temperamentin huomiointi	16
2.4.3	Varhaiskasvattajan vastuu lapsen yksilöllisessä kohtaamisessa	18
2.5	Temperamentti ja oppiminen	20
3	Pohdinta	23
3.1	Johtopäätökset	25
	Lähteet.....	27

1 Johdanto

Yhteiskunta on jo pitkään määritellyt, mitä pidetään hyväksyttävänä tai hyödyllisenä käyttäytymisenä eri tilanteissa (Opetushallitus, n.d.). Tämä määrittely kietoutuu myös tiiviisti ihmisten temperamenttiin - heidän synnynnäisiin taipumuksiinsa reagoida ympäristöön. Lapsen luontainen temperamentti ja yhteiskunnan normit kulkevat käsi kädessä, muokaten sitä, miten ympäröivää maailmaa tulkitaan. Tämän tutkielman taustalla on ymmärrys siitä, että jokainen lapsi on yksilöllinen ja lapsen temperamentti vaikuttaa merkittävästi vuorovaikutukseen ympäristön ja vertaisryhmän kanssa varhaiskasvatuksessa. (Keltikangas-Järvinen, 2008.)

Psykologian professori Liisa Keltikangas-Järvinen korostaa temperamenttitutkimuksissaan sitä, että mikään temperamentti ei ole toista parempi tai huonompi. Lapsen temperamentin tunnistaminen ja siihen vastaaminen kasvatuksessa on hyvin tärkeää, jotta se voidaan sovittaa yhteen ympäristön kanssa. (Keltikangas-Järvinen, 2008.) Tämä tutkielma pyrkii syventämään varhaiskasvatuksen ammattilaisten ymmärrystä lapsen yksilöllisen temperamentin roolista varhaiskasvatusympäristössä. Kandidaatintutkielmamme on kuvaileva kirjallisuuskatsaus, jossa tarkastelemme, miten varhaiskasvatuksessa voidaan huomioida lapsen temperamenttia ja miten varhaiskasvatuksen käytännöt voivat soveltua erilaisiin temperamenttipiirteisiin.

Useat tutkimukset osoittavat, että temperamentti muodostaa persoonallisuuden perustan. Keltikangas-Järvinen painottaa omassa tutkimuksessaan, että vaikka temperamentin aiheuttamat reaktiot ja tunteet eivät olekaan suoraan hallittavissa, ihmisellä on silti vastuu siitä, miten hän toimii näiden reaktioiden seurauksena. Lapsen temperamentilla tarkoitetaan yksilöllistä ja perinnöllistä taipumusta reagoida ympäristöön sekä tilanteisiin tietyllä tavalla. Jokaisella lapsella on oma temperamenttinsa, joka voi vaihdella aktiivisuuden, sopeutumiskyvyn, sinnikkyuden, rytmisyyden, häiritävyyden, mielialan sekä lähestymis- ja vetäytymisreaktioiden osalta. Lisäksi se voi näkyä herkkyytenä uusille ärsykkeille tai intensiivisyytenä tunteiden ilmaisussa. (Keltikangas-Järvinen, 2008 ja 2010.) Näitä piirteitä käydään tarkemmin läpi teoriaosuudessa.

Keltikangas-Järvisen (2010) mukaan aiemmin on uskottu, että temperamenttiin vaikuttavat biologiset tekijät ovat jo valmiina lapsen syntyessä. Myöhemmin tutkimuksissa on kuitenkin

todettu, että varhaislapsuuden hoivakokemukset voivat muokata jopa temperamentin biologista perustaa, eivätkä pelkästään sen ilmenemismuotoja, joita temperamentti saa lopulta kokemuksen ja kasvatuksen kautta. Kasvatuksen pyrkiessä yhdenmukaisuuteen, yksilöllinen temperamentti saa ihmiset reagoimaan kasvatukseen eri tavoin. Temperamentin roolina on varmistaa, etteivät ihmiset menetä ainutlaatuisuuttaan ja säilyvät omina yksilöinä. (Keltikangas-Järvinen, 2010.)

Pienen lapsen arki on täynnä tilanteita, joissa hän joutuu tekemään valintoja lähestymisen ja välttämisen välillä. Lapsi joutuu pohtimaan, osallistuuko hän leikkeihin vai pysykö hän sivummalla. Hän joutuu ratkaisemaan, miten reagoi uusiin tilanteisiin ja kysymyksiin aikuisilta. Lapsen temperamentti vaikuttaa siihen, miten hän todennäköisesti näissä tilanteissa toimii ja kumman ratkaisun hän tekee. (Keltikangas-Järvinen, 2008.) Tutkimme tässä kirjallisuuskatsauksessa tapoja, miten varhaiskasvatuksen käytännöt voivat tukea erilaisten temperamenttipiirteiden positiivista kehitystä ja sopeutumista oppimisympäristöön. Temperamentin huomioinnilla ja tarkoitetaan tässä yhteydessä niitä toimenpiteitä ja käytäntöjä, jotka auttavat lasta ymmärtämään ja hallitsemaan omaa temperamenttiaan (Kanninen & Sigfrids, 2012).

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden (2022) mukaan varhaiskasvatuksessa tärkeää on, että jokainen lapsi tuntee itsensä hyväksytyksi ja arvostetuksi yksilönä sekä osana ryhmää. Kasvattajien tehtävänä on kannustaa ja luoda lapsille mahdollisuuksia onnistumisiin, mikä tukee heidän myönteisen minäkuvan kehittymistään. Lapsia kohdellaan arvostavasti ja heidän mielipiteensä otetaan huomioon. Varhaiskasvatuksessa tuetaan lapsen yksilöllisiä tarpeita sekä luodaan yhteisöllisiä ja oppimisympäristöön liittyviä ratkaisuja. (Opetushallitus, 2022.)

Tutkielmassa käsitellään Alexander Thomasin ja Stella Chessin sekä Liisa Keltikangas-Järvisen temperamenttitutkimuksia, joissa on molemmissa tunnistettu yhdeksän temperamenttipiirrettä (Keltikangas-Järvinen, 2004). Thomasia ja Chessiä pidetään lasten temperamenttitutkimuksen uranuurtajina. Yhdysvalloissa heidän temperamenttitutkimuksensa alkoi muodostua 1950-luvulla ja pian siitä tuli yksi käytetyimmistä temperamenttitutkimuksista. (Chess & Thomas, 1977.) Tutkielmassa tarkastellaan Thomasin ja Chessin tutkimia temperamenttipiirteitä lapsilla ja sovelletaan niitä varhaiskasvatukseen.

Tutkielman keskiössä on varhaiskasvatuksen rooli temperamentin tukemisessa. Lisäksi tarkastellaan ympäristön ja kasvatuksen vaikutusta temperamenttipiirteisiin. Lopuksi

käsittelemme temperamentin ja oppimisen yhteisvaikutusta: Miten erilaiset temperamenttipiirteet ennustavat lapsen koulumenestystä ja miten temperamenttipiirteitä voidaan huomioida ajatellen lapsen tulevaa koulumenestystä? Jokaisella lapsella on yksilöllinen temperamentti ja oppimiskyky. Kaikki piirteet eivät Keltikangas-Järvisen (2006) mukaan ennusta tulevaa koulumenestystä, kun taas joistakin piirteistä on enemmän hyötyä oppimisessa. Tutkielmamme hyödyttää erityisesti kasvattajia, jotka työskentelevät lasten parissa, kuten varhaiskasvatuksen opettajia ja hoitajia sekä muita varhaiskasvatuksen ammattilaisia. Tutkielman tarjoamat näkökulmat voivat auttaa kasvattajia ymmärtämään paremmin lapsen temperamenttia ja yksilöllisyyttä.

2 Temperamentti

Temperamentin tutkiminen on Liisa Keltikangas-Järvisen (2022) mukaan yksi historian vanhimmista tieteellisistä keinoista ymmärtää ihmisten välisiä psyykkisiä eroja. Aluksi ajateltiin, että ympäristö vaikuttaa enemmän temperamentin kehittymiseen, ja biologia jätettiin vähemmälle huomiolle. Kuitenkin 1990-luvulla molekyyli-genetiikka ja 2000-luvulla aivotutkimus osoittivat, että biologialla on kiistaton vaikutus temperamenttiin. Tämä tarkoittaa sitä, että temperamentilla on biologinen pohja eli se on seuraus aivojen yksilöllisistä eroista. (Keltikangas-Järvinen, 2022.) Aivot muokkaantuvat ja niiden kautta temperamentti muuttuu voimakkaimmin ensimmäisen kolmen ikävuoden aikana (Keltikangas-Järvinen, 2004).

Keltikangas-Järvisen (2022) mukaan temperamentin merkityksen tunnustaminen ihmisen toiminnan selitysmallina kesti kuitenkin aikansa. Vaikka temperamenttitutkimus alkoi jo 1920-luvulla, se pysyi tuolloin poissa tutkimuksen valtavirrasta. Vasta 1980-luvulla temperamenttiteoriat alkoivat saada enemmän huomiota persoonallisuuspsykologian yleisteoksissa. Tuohon aikaan psykologiaa leimasi ajatus siitä, että ihminen on syntyessään tyhjä taulu, johon ympäristö kirjoittaa kaiken kehityksen. (Keltikangas-Järvinen, 2022.) Toisin kuin tietoisien päätöksenteon ohjaama toiminta, temperamenttipiirteet liittyvät ehdollistumiseen ja ovat automatisoituneita reaktioita. Tämä erottaa ne persoonallisuudesta, joka koostuu tavoitteellisimmista piirteistä, kuten vastuuntunnosta ja itseluottamuksesta. (Keltikangas-Järvinen, 2022.)

Keltikangas-Järvisen (2004) mukaan temperamentti on synnynnäinen ominaisuus, joka ei ole sama asia kuin persoonallisuus vaan se enemmänkin ohjaa yksilön käyttäytymistä ja reaktioita. Jos ajatellaan temperamenttia biologisesti määräytyneenä reaktiotyylinä ja persoonallisuutta kaikkien elämäkokemusten muovaamana käyttäytymisenä, niiden ero on selkeä. Temperamentti toimii ikään kuin lähtökohtana persoonallisuuden kehittymiselle. Kuitenkin tieteellisessä kirjallisuudessa näiden käsitteiden ero ei ole niin yksiselitteinen. Myös temperamentti muodostuu oppimisen ja kokemusten vaikutuksesta ja persoonallisuudessa voidaan havaita periytyviä ominaisuuksia, mikä lisää haastetta näiden käsitteiden erottamiseen toisistaan. (Caspi & Shiner, 2008.)

Mikään temperamentti ei ole suoraan positiivinen tai negatiivinen piirre, vaan olosuhteet, ympäristö ja kulttuuri määrittävät sen arvon (Keltikangas-Järvinen, 2004 s. 236). Historian eri aikana eri piirteet ovat olleet hyödyllisiä, mutta nykypäivänä ne voivat saada erilaisen merkityksen. Aikaisemmin elintärkeä selviytymiskeino ja piirre, joka auttoi ihmistä reagoimaan nopeasti ympäristön muutoksiin, voidaan nykyään nähdä keskittymiskyvyn puutteena. (Keltikangas-Järvinen, 2022.)

Keltikangas-Järvinen painottaa, että ihmiset eroavat toisistaan enemmän temperamenttinsa voimakkuudessa kuin itse temperamentin piirteissä. Vaikka jokainen ihminen on sosiaalinen, yksilöiden tarve yhdessäoloon vaihtelee. Samoin jokainen kokee ärsyyntymistä mutta se, mikä aiheuttaa ärsytystä ja kuinka voimakkaana se koetaan, vaihtelee yksilöittäin. (Keltikangas-Järvinen, 2022.) Jokaisella ihmisellä on erilaisia temperamenttipiirteitä, jotka voivat ilmetä eri voimakkuudella. Harvempi ihminen edustaa ääripäitä, joilla jokin piirre olisi hyvin vahva tai hyvin heikko. Eniten on ihmisiä, joilla piirteet eivät ole ääripäässä, vaan jokaista piirrettä esiintyy keskimääräisesti. (Keltikangas-Järvinen, 2004 s. 236.)

Temperamentti määrittää ihmisen ensimmäistä reaktiota uuteen asiaan ja se heijastuu ihmisen toimintatyyliin (Keltikangas-Järvinen, 2008). Temperamentti ohjaa Keltikangas-Järvisen mukaan sitä vuorovaikutusta, joka syntyy lapsen ja kasvattajan välillä, sekä niitä elämyksiä, joita lapsi kokee ympäristössään. Persoonallisuuden kehitys rakentuu näistä vuorovaikutustapahtumista ja koetuista tilanteista (Metsäpelto & Feldt, 2009, s. 59). Ihmisen persoonallisuus muotoutuu Keltikangas-Järvisen mukaan pääasiassa temperamentin seurauksena. Temperamentti ei kuitenkaan selitä miten lapsi tilanteessa toimii, vaan toimintamallit kehittyvät lapsella vuorovaikutuksessa kasvattajien kanssa. Kasvattajan, oli se vanhempi tai varhaiskasvatuksessa työskentelevä henkilö, tulee suhtauttaa oma käytös lapsen synnynäisiin ominaisuuksiin. (Kanninen & Sigfrids, 2012, s. 41.)

Keltikangas-Järvisen (2004) mukaan temperamenttipiirteet säilyvät melko vakaina ja pysyvinä. Pysyvyyteen kuitenkin vaikuttaa ikäkausivaihtelu. Lapsena jokin piirre saattaa muokkaantua erilaiseksi ja ilmaantua eri tavalla aikuisena. Hyvin kärsimättömän lapsen sietokyky saattaa vähentyä kognitiivisen oppimisen myötä. Vaikka lapsi on perustemperamentiltaan kärsimätön, oppimisen myötä hän huomaa, että asiat alkavat sujua paremmin, eikä hänen tarvitse enää hermostua. Ihmisen stressinsietokyky ja kyky kontrolloida itseään kasvaa iän ja kokemuksen myötä, vaikka epäsuotuisat temperamenttipiirteet pysyvät. Temperamenttipiirteet voivat muuttua vielä aikuisiässä ja piirteet, mitkä ovat piiloutuneet

lapsuuden jälkeen, saattavat uudestaan näyttäytyä aikuisiällä uusissa tilanteissa. (Keltikangas-Järvinen, 2004 s. 173–175).

2.1 Temperamenttipiirteitä

2.1.1 Thomasin ja Chessin temperamenttiteoria

Thomasin ja Chessin temperamenttiteoria on kliininen traditio, joka perustuu tarkkoihin havaintoihin vauvojen eroavaisuuksista reaktiiviteyksissä ja niiden taustalla vaikuttavista fysiologisista tekijöistä (Keltikangas-Järvinen 2008). Temperamenttia on tutkittu paljon ja tässä osiossa käsitellään Thomasin ja Chessin (1977) yhtä yleisintä temperamenttitutkimusta. Erilaisia temperamenttipiirteitä on tutkittu olevan yhdeksän, jotka ovat osa ihmisen persoonallisuutta (Taulukko 1; Chess, S. & Thomas, A. 1977).

Taulukko 1. Temperamenttipiirteet Thomasin ja Chessin mukaan (1977).

Temperamenttipiirre	Kuvaus	Esimerkki käyttäytymisestä
Aktiivisuus	Lapsen yleinen liikkuvuuden taso ja touhukkuus.	Lapsi, joka juoksee ympäriinsä, kiipeilee ja osallistuu innokkaasti fyysisiin aktiviteetteihin.
Sopeutuvuus	Lapsen kyky sopeutua ja mukautua erilaisiin tilanteisiin ja muutoksiin ympäristössä.	Lapsi, joka reagoi rauhallisesti uusiin tilanteisiin ja suhtautuu joustavasti muutoksiin päiväohjelmassa.
Sinnikkyys	Lapsen kyky säilyttää tarkkaavaisuus ja olla luovuttamatta.	Lapsi, joka jatkaa tehtävän parissa, vaikka se olisi vaikeaa ja yrittää ratkaista ongelman loppuun asti.
Häiriittävyys	Lapsen herkkyys ympäristön ärsykkeille ja ärsykkeistä helposti häiriintyminen tehtävään keskittyessä.	Lapsi, joka saattaa häiriintyä nopeasti ulkopuolisista äänistä tai tapahtumista yrittäessään keskittyä tehtävään.
Intensiivisyys	Lapsen tunteiden ilmaisun voimakkuuden aste.	Lapsi, joka reagoi voimakkaasti iloon, suruun tai pettymykseen.
Rytmiisyys	Lapsen biologisten toimintojen säännöllisyys, kuten uni-valvetrytmi ja ruokailutottumukset.	Lapsi, jolla on säännöllinen nukkumis- ja syömisrytmi, ja joka nukkuu ja syö suunnilleen samaan aikaan joka päivä.
Lähestyminen/vetäytyminen	Lapsen suhtautuminen uusiin tilanteisiin ja ihmisiin joko uteliaisuudella tai varauksellisuudella.	Lapsi, joka on rohkea ja utelias uusien ihmisten ja asioiden suhteen ja haluaa tutkia aktiivisesti uusia tilanteita. / Lapsi, joka on varautunut ja arka uusien ihmisten tai tilanteiden edessä ja saattaa tarvita aikaa lämmitäkseen uudelle asialle.
Vastauskynnys	Lapsen herkkyys ympäristön ärsykkeille ja kuinka voimakkaasti hän reagoi niihin.	Lapsi, joka reagoi voimakkaasti ääniin, valoihin tai muihin ympäristön ärsykkeisiin.
Mielialan laatu	Lapsen yleisen mielialan suuntautuminen positiiviseen tai negatiiviseen suuntaan.	Lapsi, joka usein hymyilee, on iloinen ja energinen, tai lapsi, joka saattaa olla usein ärtynyt tai surullinen.

(Keltikangas-Järvinen, 2004) Tässä kerromme tarkemmin yhdeksästä temperamenttipiirteestä:

Aktiivisuudella viitataan lapsen touhukkuuteen, liikkuvaisuuteen sekä motoriseen aktiivisuuteen. Aktiivisella lapsella voi olla vaikeuksia pysyä paikallaan ja hän hakeutuu usein fyysisesti toiminnallisiin leikkeihin. Aktiivinen lapsi tekee asioita koko kehollaan ja siten myös kehittyy motorisesti ikätovereitaan nopeammin. Pieni aktiivisuus lapsella näkyy lapsen rauhallisessa toiminnassa. Rauhallinen lapsi voi tarvita aikuisen apua pidempään kuin aktiivinen lapsi.

Sopeutuvuus kuvaa sitä, kuinka nopeasti lapsi sopeutuu uusiin tilanteisiin ja hyväksyykö hän uudet tilanteet. Sopeutuvaisen lapsen on helppo omaksua uusia asioita ja toimia joustavasti.

Sinnikkyys ja tarkkaavaisuuden kesto liittyy siihen, kuinka kauan lapsi jaksaa keskittyä tekemäänsä tehtävään ja luovuttaako hän helposti. Sinnikkyydellä tarkoitetaan lapsen sitkeyttä ja peräänantamattomuutta.

Häirittävyydellä tarkoitetaan sitä, miten herkästi ympäristön tapahtumat vaikuttavat lapsen keskittymiskykyyn. Jotkut lapset pystyvät keskittymään hyvin tilanteissa, joissa on melua, kun taas toiset häiriintyvät herkästi ulkopuolisista äänistä keskittyessä johonkin toimintaan. Lapsi saattaa olla rauhaton, jos ärsykeitä on paljon ja jos ne häiritsevät lapsen omaa toimintaa. Lapsi saattaa unohtaa herkästi mitä oli tekemässä, kun joku uusia asia tulee esille.

Reaktioiden intensiivisyydellä tarkoitetaan sitä, kuinka voimakkaasti lapsi kokee tunteensa ja miten hän ilmaisee ne. Lapsi ilmaisee reaktioitaan joko hyvin näyttävästi ja suuresti kun taas toiset lapset vähäeleisimmin.

Rytmisyydellä tarkoitetaan fysiologisten toimintojen säännöllisyyttä. Toimintoihin sisältyy uni-valverytmi, nukkuuko lapsi koko yön yhtäjaksoisesti sekä nälän tunteen säännöllisyys. Rytmisen lapsi myös tottuu helpommin päiväkodin rytmiin.

Lähestyminen tai vetäytyminen uusissa tilanteissa kertoo lapsen taipumuksesta reagoida uusiin asioihin. Onko lapsi utelias uusia asioita kohtaan vai vetäytyykö hän pois tilanteesta. Lähestymisessä lapsi suhtautuu innostuneena ja positiivisin mielin uuteen asiaan, kun taas vetäytymistäipumuksessa lapsi on varautuneempi ja kokee vetäytymistä uusien asioiden kohdalla.

Vastauskynnyksellä eli responsiivisuuskynnyksellä tarkoitetaan sitä, miten suuri ärsyke laukaisee reaktion lapsessa ja kuinka herkkä lapsi on ulkoisille ärsykkeille, esimerkiksi melulle ja kylmyydelle. Jotkut lapset eivät juuri reagoi esimerkiksi koviin ääniin tai vilkkuviin valoihin mutta toiset lapset saattavat pelästyä niitä. Sensitiivisille lapsille on tärkeää, että ympäristössä ei ole liikaa virikkeitä. Sosiaalisissa suhteissa lapsen vastauskynnys näkyy lapsen tunnistaessa toisten ihmisen sosiaalisia viestejä.

Mielialan laadulla kuvataan, onko lapsi myönteinen vai onko hänen mielialansa negatiiviseen suuntautuva, esimerkiksi ärtynyt.

2.1.2 Temperamenttiyhdistelmät

Thomas ja Chess (1977) ovat tutkineet lapsilla yhdeksää erilaista temperamenttipiirrettä ja luoneet näiden perusteella kolme erilaista temperamenttiluokkaa. Luokittelut ovat seuraavanlaiset:

Helppo temperamentti on kohtalaisen aktiivinen lapsi, nopeasti rauhoittuva ja sosiaalinen. Hänellä on halu lähestyä uusia ihmisiä, omaa positiivisen mielialan ja suhtautuu positiivisesti kaikkeen uuteen. Lapsi on sinnikäs ja ennakoitavissa ja hän osoittaa vähemmän intensiivisesti tunteitaan. Lasta kuvaillaan helpoksi lapseksi Thomasin ja Chessin mukaan. (Keltikangas-Järvinen, 2004.)

Hitaasti lämpiävä temperamentti lapsi omaa matalan aktiivisuustason, rauhoittuu hitaasti eikä ole kovin sosiaalinen. Lapsen tunteet, olivat ne positiivisia tai negatiivisia eivät ole voimakkaita. Kaikki uudet asiat aiheuttavat lapsessa herkästi vastustusta. Lapsi sopeutuu hitaasti kyseiseen asiaan toistuvista mahdollisuuksista huolimatta. Lapsi omaa kohtalaisen tarkkaavaisuuden. (Kanninen & Sigfrids, 2012.)

Haastava lapsi eli vaikea temperamentti on hyvin aktiivinen, lapsen reaktiot ovat voimakkaita ja lapsi on hitaasti rauhoittuva. Lapsi ei jaksaa ponnistella asioiden eteen eikä ole kovin sosiaalinen. Hänen unirytmensä on epäsäännöllinen. Lapsi suhtautuu negatiivisesti kaikkeen mikä ei ole hänelle aiemmin tuttua. (Keltikangas-Järvinen, 2004, s. 65–68.)

Kaikki lapset eivät kuulu näihin kolmeen ryhmään; jotkut lapsista sijoittuvat näiden välimaastoon ja heitä pystytään paremmin kuvailemaan yksittäisten piirteiden kautta. (Keltikangas-Järvinen, 2004.)

2.2 Liisa Keltikangas-Järvisen näkökulmia temperamentista

Liisa Keltikangas-Järvinen on suomalainen psykologian professori ja temperamenttitutkija. Hän on tehnyt merkittävää työtä temperamentin tutkimuksessa. Hän on saanut useita tunnustuksia sekä Vuoden-professori palkinnon vuonna 2008. Keltikangas-Järvinen on vaikuttanut monin tavoin lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämiseen sekä erilaisuuden ymmärtämiseen. (Alaraudanjoki, 2019.) Hänen teoriansa perustuu temperamenttikäsitteeseen, joka viittaa yksilön synnynäisiin taipumuksiin reagoida ympäristöön (Keltikangas-Järvinen, 2008, s. 12). Keltikangas-Järvisen (2008) mukaan ihmisten erilaisuutta selittää se, että jokaisella on omanlainen luontainen taipumus tai tyyli, joka näkyy heidän tavassaan reagoida, käyttäytyä ja lähestyä erilaisia tilanteita.

Liisa Keltikangas-Järvinen on tutkinut teoksissaan eri temperamenttipiirteitä ja siteerannut monessa teoksessaan Thomasin ja Chessin sekä muiden tutkijoiden temperamenttitutkimusta, kuten Bussin ja Plomin teoriaa, Kaganin sosiaalisen inhibition teoriaa sekä Rothbartin ja Derryberryn kehityspsykologista teoriaa. (Keltikangas-Järvinen, 2004 s. 46.) Tässä tutkielmassa tarkastelemme kuitenkin Thomasin ja Chessin teoriaa Keltikangas-Järvisen näkökulmasta (Keltikangas-Järvinen, 2004 s. 46). Liisa Keltikangas-Järvinen on myös tutkinut 9 erilaista temperamenttipiirrettä ihmisillä, jotka ovat hyvin samanlaisia kuin tutkimamme Thomasin ja Chessin piirteet: *aktiivisuus, sopeutuvuus, sinnikkyys, häirittevyys, intensiivisyys, rytmiisyys, lähestyminen tai vetäytyminen, sensitiivisyys ja mieliala* (Kanninen & Sigfrids, 2012, s. 36–39). Keltikangas-Järvinen (2004) on korostanut tutkimuksissaan erityisesti ympäristön ja temperamentin yhteensopivuutta sekä kasvatuksen vaikutusta temperamenttiin.

Keltikangas-Järvisen (2008) mukaan lapsen temperamentin moittimisesta ei ole hyötyä, sillä se ei auta lasta ymmärtämään itseään paremmin eikä kehittämään hänen itsesäätelytaitojaan. Kun lapsi oppii tunnistamaan tunnetiloja ja tilanteita, jotka altistavat hänet tietyille käytökselle kuten suuttumukselle, hän voi kasvattajan avustuksella kehittää itsesäätelytaitojaan ja oppia hallitsemaan reaktioitaan paremmin. Lapsen ei ole siis niinkään olennaista tunnistaa omia

temperamenttipiirteitään, vaan tärkeämpää on oppia hallitsemaan tunteita ja käyttäytymistä erilaisissa arjen tilanteissa. Sopivassa kasvatuksessa lapsen temperamentti huomioidaan. Esimerkiksi aran lapsen kohdalla ei ole järkevää pyrkiä väkisin kovettamaan häntä. (Keltikangas-Järvinen 2008.)

Temperamenttipiirteet näkyvät Keltikangas-Järvisen (2008) mukaan eri tavoin eri elämänvaiheissa. Esimerkiksi sama temperamenttipiirre, joka tekee vauvan haastavaksi, voi tehdä hänestä myöhemmin päättäväisen nuoren. Kasvatus määrää sen, miten temperamentti ilmenee ja miten sitä saa ilmaista. Tietyt piirteet eivät herätä erityisiä odotuksia ympäristössä, joten niitä ei tarvitse erikseen muokata tai hillitä. Toiset piirteet kuitenkin joutuvat voimakkaan muokkauksen kohteeksi varhain, mikä vaikuttaa kehittyvään persoonallisuuteen. Jos lapsi kokee jatkuvasti olevansa vääränlainen, hänen voi olla vaikeaa kehittää hyvää itsetuntoa. (Keltikangas-Järvinen, 2008.)

2.3 Ympäristön ja kasvatuksen vaikutus temperamenttiin

Kannisen & Sigfridin (2012) mukaan lapsen temperamenttiin vaikuttaa merkittävästi hänen ympäristönsä. Varhaiskasvatuksessa hoitohenkilökunnalla sekä vanhemmilla saattaa olla hyvin eri käsitys lapsen temperamentista. Kasvattajat joutuvat tällöin pohtimaan, mikä on lapsessa opittua käytöstä ja mikä biologispohjaista. (Kanninen & Sigfrids, 2012, s. 41). Toimintamallit lapsella kehittyvät vuorovaikutuksessa kasvattajien kanssa. Helposti kiihtyvä lapsi, jolle on opetettu itsehillintää, saattaa lopulta käyttäytyä paremmin, kuin rauhallisemman temperamentin lapsi, jolle ei ole opetettu itsehillintää. Haastavan temperamentin omaava lapsi ei ole muuttunut rauhallisemmaksi, mutta on oppinut hallitsemaan synnynnäistä taipumustaan. (Keltikangas-Järvinen, 2008, s. 28–29.)

Kasvatuksen tehtävänä on Keltikangas-Järvisen mukaan luoda edellytyksiä sille, että synnynnäisesti erilaiset lapset voivat ymmärtää toisiaan, sopia yhteisistä pelisäännöistä ja rakentaa riittävän yhtenäistä arvomaailmaa. Ujoja lapsia pyritään rohkaisemaan ja aktiivisia lapsia hieman rauhoittamaan. Sensitiivisyyden puutteesta kärsiville lapsille opetetaan sosiaalista herkkyyttä ja matalarytmisille lapsille opetetaan järjestyksen ylläpitämistä. (Keltikangas-Järvinen, 2008, s. 28–29.) Kaikille ihmisille riippumatta temperamentista on yhteiskunnassa samanlaiset säännöt, mutta kasvatusta voidaan räätälöidä jokaiselle lapselle yksilöllisesti, niin että erilaiset temperamenttipiirteet eivät aiheuta ongelmia. Kun otetaan huomioon temperamentin merkitys, lapsen kasvatuksen tavoitteena on tasapainottaa

temperamenttipiirteiden ääripäitä ja ohjata samalla lasta kohti keskipistettä, jolloin arki sujuu tasaisemmin. (Keltikangas-Järvinen, 2004 s. 233.)

Vanhempien omat temperamenttipiirteet vaikuttavat lapsen temperamentin yhteensopivuuteen perheen kanssa. Jos lapsi omaa räiskyvän ja haastavan temperamentin, joka on ristiriidassa vanhempien omien temperamenttipiirteiden kanssa, vanhemmat saattavat tuntea avuttomuutta kasvatuksen suhteen. (Keltikangas-Järvinen, 2004 ja 2010.) Tämä voi Keltikangas-Järvisen (2010) mukaan johtaa siihen, että vanhempi kokee olevansa huono kasvattaja ja että hän ei ymmärrä lastaan. Näin ollen on tärkeää, että vanhempi tietää hänen kokemiensa haasteiden olevan seurausta lapsen temperamentista. Yhteys lapsen temperamentin ja vanhemman välillä käy ilmi myös Thomasin ja Chessin teoriassa, jossa tarkastellaan vanhemman temperamentin vaikutusta lapseen ja lapsen temperamentin vaikutusta vanhempaan kasvattajana. (Keltikangas-Järvinen 2008.) Vaikka vanhemmilla olisi samanlainen temperamentti lapsensa kanssa, se ei takaa rauhallista perhe-elämää (Keltikangas-Järvinen, 2004 ja 2010).

Kokkosen (2010) mukaan temperamentin lisäksi lapsen sukupuolella on merkitystä, kun tarkastellaan miten lapset pystyvät säätelemään tunteitaan. Poikien tunteiden säätely on heikompaa ja he käyttävät erilaisia säätelymekanismeja kuin tytöt. Vanhempien kasvatukseen voivat myös vaihdella lapsen sukupuolen mukaan. (Kokkonen, 2010 s. 95). (Changin ym., 2003) mukaan isän kurinpidolliset kasvatukseen vaikuttavat enemmän poikien kuin tyttöjen aggressiivisuuteen. Vanhempien reaktiot eivät määräydy sen perusteella, miten lapsen temperamentti vastaa heidän omaa temperamenttiaan tai muita luonteenpiirteitään, vaan sen perusteella, miten lapsen temperamenttipiirteet ovat sopusoinnussa vanhempien omien arvojen ja tavoitteiden kanssa (Chess & Thomas, 1977).

Temperamentti on Keltikangas-Järvisen (2022) mukaan auttanut myös ymmärtämään, miksi saman perheen lapset voivat olla niin erilaisia. Geneettisesti määräytyvä temperamentti vaikuttaa siihen, miten lapset kokevat saman perheen ilmapiirin ja vanhempien kasvatuksen, mikä vahvistaa heidän välisiä erojaan (Keltikangas-Järvinen, 2022.) Lapsi tulkitsee esimerkiksi vanhempien kannustavat sanat hyvin eri tavalla riippuen hänen temperamentistaan. Lisäksi temperamentilla on merkitystä siinä, millaista kasvatusta lapsi saa. Vanhemmat voivat kasvattaa vilkasta lasta eri tavalla kuin hiljaista ja rauhallista lasta. Jotakin lasta saatetaan jatkuvasti kieltää ja moittia hänen temperamenttinsa vuoksi, kun taas toiset saavat enemmän huomiota ja kannustusta perustuen heidän temperamenttiinsa. (Keltikangas-Järvinen 2010.)

2.4 Varhaiskasvatuksen rooli temperamentin tukemisessa

Lapsen temperamentti vaikuttaa vahvasti siihen, miten hän reagoi ympäristöönsä (Kanninen & Sigfrids, 2012). Varhaiskasvatuksella on tärkeä rooli lapsen kehittymisen ja sopeutumisen tukemisessa, kun otetaan huomioon lapsen temperamentti eli luontainen tapa reagoida asioihin. Tämä korostuu siksi, että lapsen temperamentti ei ole vain seurausta biologisista tekijöistä, kuten perinnöllisyydestä, vaan myös siitä, miten hän on vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. (Keltikangas-Järvinen, 2004.) Jotta varhaiskasvatuksessa voitaisiin tukea lasta parhaalla mahdollisella tavalla, on tärkeää ymmärtää, että temperamenttiin vaikuttavat niin biologiset tekijät kuin ympäröivä vuorovaikutuskin. (Keltikangas-Järvinen, 2004)

Temperamentin tunteminen auttaa kasvattajia ymmärtämään, että lapsen toiminta ei välttämättä ole tarkoituksellista loukkaamista tai ärsyttämistä, vaan se tapahtuu automaattisesti. Toiminnan muuttaminen vaatii päättäväistä harjoittelua eivätkä nämä automaattiset reaktiot muutu lasta moittimalla. (Keltikangas-Järvinen, 2022.) Lapselta ei toisaalta voida myöskään odottaa tai vaatia samanlaista hallintaa tai kykyä hillitä reaktioitaan kuin aikuiselta, jolloin kasvattajan rooli korostuu lapsen emotionaalisen säätelyn tukemisessa ja käyttäytymisen ohjaamisessa (Mattila, 2011).

2.4.1 Lapsihavainnointi

Havainnointi on muutakin kuin passiivista tapahtumien seuraamista ympärillämme. Se on lasten vakavasti ottamista, kuuntelemista ja heidän tulkintojensa kunnioittamista (Watson, 1966). Havainnoimalla lapsia kasvattaja voi oppia tuntemaan heitä syvemmin ja ymmärtämään heidän käyttäytymistään ja sen taustoja. Havainnoinnin avulla saadaan tietoa lasten kokemuksista, mielenkiinnon kohteista, oppimisesta sekä kasvusta ja kehityksestä. Mitä paremmin lapsia ymmärretään, sitä paremmin voidaan ennustaa heidän toimintaansa ja käyttäytymistään. Tämä toimii pohjana kaikelle toiminnan suunnittelulle. (Koivunen, 2015.) Havainnoinnin kautta jokainen lapsi tulee nähdyksi ja lapsen vahvuudet tiedostetaan paremmin. Systemaattinen havainnointi tuo esiin konkreettisia asioita lapsista sen sijaan, että tuotetaan omien ennakkokäsitysten ohjaamia tulkintoja lapsen käyttäytymisestä. (Hujala & Turja, 2020.)

Varhaiskasvatuksessa keskitytään lapsen havainnointiin sekä yksilöllisesti että ryhmätasolla (Koivunen, 2009). Yksilöhavainnoinnissa keskitytään tarkasti yksittäisen lapsen käyttäytymiseen ja kehitykseen, kun taas ryhmähavainnoinnissa tarkastellaan sosiaalisia suhteita ja ryhädynamiikkaa. Ryhmän tarkkailulla kasvattaja voi oppia paljon siitä, miten lapset toimivat ja oppivat yhdessä. Tämä auttaa kasvattajaa myös suunnittelemaan toimintaa. Kasvattaja voi pohtia miten tilaa ja aikaa käytetään sekä miten erilaiset aktiviteetit ja ympäristö vaikuttavat lapsiin tai miten ryhmän väliset suhteet toimivat. Esimerkiksi voidaan huomata, että pienryhmät toimivat hyvin, kun lapset saavat enemmän henkilökohtaista huomiota ja vuorovaikutusta. Kasvattajan on myös tärkeää reflektoida omaa toimintaansa ja sen vaikutuksia ryhmän toimintaan. Esimerkiksi kasvattajan levoton käyttäytyminen ja kovaääninen puhe voi joissain tapauksissa lisätä ryhmän levottomuutta. (Koivunen, 2009, s. 23–27.)

Temperamentti ei itsessään selitä lasten toimintamalleja, mutta se asettaa vaatimuksen kasvattajille, sekä vanhemmille että hoitajille, mukautua lapsen synnynnäisiin piirteisiin. Tutkimuksissa puhutaan lapsen ja ympäristön hyvästä tai huonosta yhteensopivuudesta ja etenkin huono yhteensopivuus voi aiheuttaa lapselle stressiä. Lapselta saatetaan odottaa jatkuvasti asioita, jotka eivät välttämättä vastaa hänen todellisia kykyjään tai tarpeitaan. (Kanninen & Sigfrids, 2012, s. 41.) Temperamenttiltaan haastavalla lapsella saattaa olla suurempi tarve yksilölliseen tukeen verrattuna helpomman temperamentin omaavaan lapseen (Koivunen, 2009, s. 23–27).

2.4.2 Lapsen temperamentin huomiointi

Temperamenttiltaan aktiivisella lapsella on paljon sosiaalisia vuorovaikutustilanteita. Lapsi on aina siellä missä tapahtuu ja pienen lapsen sosiaaliset taidot eivät vielä riitä monenlaisiin sosiaalisten tilanteiden hallintaan, minkä vuoksi kasvattajat joutuvat usein puuttumaan tilanteisiin. Varhaiskasvatuksessa kasvattaja pystyy ennakoimaan ja ohjaamaan tilannetta. Kasvattajan on arvioitava kuinka paljon aktiivinen lapsi kestää sosiaalisia tilanteita kerralla, sillä lapsi ei itse tunnista koska haluaa rauhoittua ja väsyneenä lapsi kiihtyy enemmän. (Keltikangas-Järvinen, 2012, s.60.) Kasvattajan on oltava sensitiivinen lapsiryhmässä. Aito, lämmin ääni ja kiinnostunut hymy viestii lapselle turvallisuuden tuntua. Kannustaminen ja hyväksyvä äänenävy antaa lapselle kokemuksen, että hän tulee huomioiduksi ryhmässä, sillä lapsi aistii herkästi yleisen tunnelmapiirin. (Kanninen & Sigfrids. 2012, s. 92.)

Varhaiskasvatuksessa itsesäätelyä voidaan tukea monin eri keinoin. Erilaisia itsesäätelyn keinoja rakennetaan varhaislapsuudessa vastavuoroisissa suhteissa kasvattajan pystyen edesauttamaan tätä. (Blair & Raver, 2015.) Varhaiskasvatuksessa olisi tärkeää tukea lapsen vuorovaikutussuhteiden kehittämistä sillä puutteellisten vuorovaikutustaitojen takia lapsi on vaarassa syrjäytyä (Poikkeus, 2014). Se miten itsesäätelyssä onnistutaan, riippuu yhdessä asetetuista tavoitteista, säännöistä ja strategioista, jotka ohjaavat lapsen käyttäytymistä (Barkley, 2012). Itsesäätelyprosessit kehittyvät positiivisten kokemusten ja tunteiden avulla ja siten myös negatiiviset tunteet voivat haitata itsesäätelyn kehitystä (Zelado ym. 2016).

Kasvattaja voi tukea lapsen sosiaalisia taitoja asettamalla rajoja lapselle. Jos lapsiryhmä jätetään yksin oppimaan sosiaalisia taitoja, helposti kiihtyvän temperamentin omaavasta lapsesta tulee määrällisempi kuin toisista lapsista. Temperamentiltaan ujut ja arat lapset taas muuttuvat entistä varautuneemmaksi. Tämän vuoksi kasvattajien tulee opettaa sosiaalisia taitoja lapsille. Varhaiskasvatuksessa tulee kiinnittää huomiota lasten sosiaalisiin taitoihin ja niiden tukemiseen. Temperamentiltaan kiihtyvä lapsi ei osaa ratkaista yksin aggressio tilannetta, vaan tarvitsee siihen kasvattajan apua. Lapsi tulkitsee tilannetta virheellisesti ja näin reagoi synnynnäisellä ja opitulla temperamentillaan. Kasvattaja opettaa lapselle vaihtoehtoisia käyttäytymismalleja, sillä lapsi ei osaa ennakoida millaisia seurauksia käytöksellä on. Lapsi tarvitsee kasvattajan apua syy-seuraussuhteiden ymmärtämiseen. (Keltikangas-Järvinen, 2000, s. 91.)

Varhaiskasvatusympäristössä lapsen temperamentilla on suuri vaikutus hänen toimintaansa ja sopeutumiseensa. Erityisesti vaativan temperamentin omaavat lapset hyötyvät selkeistä rakenteista, ennustettavasta päiväjärjestyksestä, pysyvästä ryhmästä ja pysyvistä hoitajasuhteista. Turvallisuutta ja ennakoituvuutta tukevat myös rauhallinen fyysinen ympäristö sekä päivittäiset rutiinit. Kuvakorttien käyttö lisää lapsella ennustettavuutta ja päiväjärjestyksestä lapsi näkee ketkä kasvattajat ja lapset ovat paikalla ja ketkä poissa. Toisaalta vaativan temperamentin lasten on myös huomattu saavan enemmän negatiivista kuin positiivista huomiota varhaiskasvatuksen henkilökunnalta. (Kanninen & Sigfrids, 2012, s. 41–42.)

Lapsen yksilöllisten piirteiden tunnistaminen ja niiden vaikutusten arviointi ovat olennainen osa varhaiskasvatusta. Kasvattajan tehtävänä on tarkkailla lapsen toimintaa ja arvioida, tuottaako lapsen temperamentti vaikeuksia tai haittoja hänen kehitykselleen ja

hyvinvoinnilleen. Yksilöllisen tuen suunnittelussa ja toteutuksessa on olennaista pohtia, kärsiikö lapsi temperamenttinsa luonteesta ja miten se vaikuttaa hänen toimintaansa. Lisäksi kasvattajan omat näkemykset ja tunteet lapsen suhteen vaikuttavat tuen tarpeen arviointiin. (Koivunen, 2009, s. 23–27.) Kannisen ja Sigfridin (2012) mukaan vanhempien ja varhaiskasvatuksen henkilökunnan kokemukset lapsesta voivat vaihdella huomattavasti, osittain lapsen temperamentin vaikutuksesta.

Temperamentti tekee siis jokaisesta lapsesta yksilöllisen ja varhaiskasvatuksessa on keskeistä tunnistaa ja ottaa huomioon jokaisen lapsen ainutlaatuiset kyvyt ja tarpeet. Pieni lapsi ei välttämättä kykene sopeutumaan odotetulla tavalla päiväkodin ympäristöön, mikä korostaa tarvetta lempeälle ohjaukselle ja tuelle. (Ahonen, 2017.) Kasvattajalla on suuri vastuu lapsen kohtaamisessa, sillä kasvattajan ja lapsen väliset roolit ovat hyvin erilaiset. Lasten parissa työskentelevälle kohtaamisen haasteena on muistaa jokaisen lapsen ainutlaatuisuus ja arvostus. Lapsi ei ole vain työn kohde, vaan yksilö omine tarpeineen ja persoonallisuuksineen. Tavoitteena ei ole muuttaa lasta, vaan vahvistaa häntä ja tukea hänen kasvuaan. (Mattila 2011, s. 24–25.)

2.4.3 Varhaiskasvattajan vastuu lapsen yksilöllisessä kohtaamisessa

Lasten kanssa työskenteleminen on hyvin vastuullista ja kasvattajalla on Mattilan (2011) mukaan oltava vahva ammatillinen itseluottamus, joka perustuu osaamiseen ja kykyyn kestää rajallisuutta, omia virheitään ja myös oppia niistä. Kasvattajan vastuu näkyy kaikissa kohtaamistilanteissa, erityisesti kasvatuksellisissa tilanteissa, kuten rajojen asettamisessa. Jotta rajojen asettaminen olisi lapselle hyödyllistä ja rohkaisevaa, aikuisen täytyy pitää mielessä, että tärkeintä on lapsen hyvä kehitys. Rajojen tulee perustua lapsen tarpeisiin ja kehitykseen, ei kasvattajan mukavuuteen tai tunteisiin. (Mattila 2011, s. 24–25.) Myös kasvatuskumppanuus vanhempien kanssa on tärkeää, jotta havainnot ja tiedot lapsen temperamentista voidaan välittää ja ymmärtää yhdessä (Kanninen & Sigfrids, 2012, s. 42).

Varhaiskasvatuksen henkilöstöllä on merkittävä rooli lapsen kehittyvälle itsetunnolle. Salliva ja avoin vuorovaikutus lapsen kanssa antaa lapselle kokemuksen siitä, että hän on arvostettu ja hyväksytty omana itsenään. Kasvattajan antama tuki lapsen itsesääteilyyn auttaa lasta haastavien tunteiden hallitsemisessa. (Aho ym., 2004, s. 41.) Varhaiskasvatuksessa kasvattaja opettaa omalla persoonallisella tyylillään ja myös lapset reagoivat siihen yksilöllisesti omalla

tavallaan. Keltikangas-Järvisen (2004) mukaan lapsen temperamentin on todettu vaikuttavan siihen, miten kasvattaja kyseistä lasta opettaa. Opetustyyli saattaa vaihdella lasten kesken. Kasvattaja arvioi lapsen temperamenttia opetuksessa, tarvitseeko lapsi paljon apua vai selviääkö hän itsenäisesti. Temperamentti myös määrää vuorovaikutuksen laadun, onko se ohjeiden ja sääntöjen antamista vai palautetta lapsen toiminnasta. Ohjeet ovat lyhyitä ja yksiselitteisiä, kuten varhaiskasvatusikäisille yleensä on. (Keltikangas-Järvinen, 2004.)

Varhaiskasvatuksessa äärimmäinen vaativuus lapselta saattaa johtaa siihen, että haastavalla temperamentilla omaava lapsi ei löydä omia selviytymiskeinoja tilanteisiin.

Varhaiskasvatuksessa kasvattajien tuella on merkittävä vaikutus ohjata lasta pois epämiellyttävistä tilanteista. Ujon lapsen saadessa paljon tukea vaikeaksi koetussa tai pelottavan oloisessa tilanteessa, lapsi saattaa kokea tilanteen miellyttäväksi ohjauksen vuoksi. Myös jos yliaktiivista lasta ei rauhoiteta tarpeeksi ajoissa, saattaa lapsi joutua myöhemmin vaikeuksiin impulssien takia. (Keltikangas-Järvinen, 2004 s. 234.)

Lapsen kohtaaminen yksilönä ei ole Kallialan (2008) mukaan yksiselitteistä.

Varhaiskasvatuksessa lapsen on saatava kokea, että hän on arvokas ja rakastettava omana itsenään. Tarkoitus on hyväksyä lapsen luontainen olemus ja temperamentti, eikä pyrkiä muuttamaan lasta. Varhaiskasvatuksen työntekijöiden ja muiden kasvattajien on kuitenkin otettava huomioon myös se, millaiseksi lapsi on kehittymässä. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että aikuisten tulisi pyrkiä tasoittamaan eroja eri roolien välillä, kuten ”rohkean leluottajan” ja ”alistuvan lelujen antajan” välillä. Ryhmässä menestyvät usein lapset, jotka ovat sosiaalisesti hyvinvoivia myös päiväkodin ulkopuolella. Päiväkoti voi myös lisätä taakkaa lapsille, joiden elämäntilanne on muutenkin haastava. (Kalliala, M. 2008, s.256.)

Kun varhaiskasvatusryhmässä on suhteessa enemmän lapsia kuin aikuisia, kasvattajat eivät välttämättä ehdi seurata ja ohjata lasten oppimista ja kehitystä kunnolla. Tämä on erityisen haasteellista, kun odotetaan, että jokainen lapsi saa yksilöllistä huomiota. Ryhmän koko vaikuttaa siihen, kuinka hyvin tätä tavoitetta voidaan saavuttaa. Pienempi ryhmä voi tehokkaammin tukea yksilöllistä oppimista, kun taas suuremmassa ryhmässä resurssit on jaettava useammalle lapselle. Aikuisten ja lasten välinen suhdeluku tulee olla tasapainossa yksilöllisen huomion ja tuen varmistamiseksi. (Opetushallitus, 2016.)

Kallialan (2008) mukaan lasten tasapuolinen kohtelu on itsestään selvä asia, mutta käytännössä tilanne voi olla toisenlainen. Temperamentiltaan helppo lapsi menestyy

huonommassakin päiväkodissa paremmin kuin vaativa ja helposti ärtyvä lapsi. Jokaisen lapsen perustarpeiden tyydyttäminen varhaiskasvatuksen ryhmässä on ensiarvoisen tärkeää ja keskeistä yksilöllisen kohtaamisen kannalta. Varhaiskasvatuksen työntekijöiden on keskusteltava lasten vanhempien kanssa, mutta heidän on myös seurattava kaikkia lapsia systemaattisesti tunnistaakseen heidän tarpeensa ja priorisoidakseen ne parhaalla mahdollisella tavalla. Vaikka lapset jakavat paljon yhteisiä tarpeita, jokainen tarvitsee myös yksilöllistä huomiota. (Kalliala, 2008, s.256.)

Mattilan (2011) näkemyksen perusteella lapsen asettaminen etusijalle ei korosta niinkään omaa näkyvyyttä tai paremmuutta työssä. Olennaista ei ole lopulta se, tehdäänkö työ varhaiskasvatuksessa paremmin kuin muut, vaan se, että työ tehdään mahdollisimman hyvin omista lähtökohdista ja ymmärryksestä käsin. Kilpailemisen sijaan on suositeltavaa tukea toisia mahdollisuuksien mukaan, koska se hyödyttää lopulta lasta eniten. Lapsen positiivisen kehityksen tukeminen onnistuu, kun energia ei kulu keskinäiseen kilpailuun työntekijöiden välillä, vaan yhdessä rakennetaan kokonaisuus tukemaan lapsen hyvää kasvua. (Mattila, 2011, s. 134.)

2.5 Temperamentti ja oppiminen

Temperamentti ei ole suoraan sidoksissa älykkyyteen tai kognitiivisiin kykyihin, mutta sillä on silti vaikutusta myös kognitiivisten kehitykseen (Keltikangas-Järvinen, 2006). Lapsen koulumenestys ei saisi kuitenkaan olla riippuvainen hänen temperamentistaan.

Temperamentin voidaan kuitenkin Keltikangas-Järvisen mukaan sanoa vaikuttavan lapsen koulumenestykseen. Jokainen lapsi on yksilöllinen temperamentiltaan, mikä vaikuttaa siihen, miten lapsi suhtautuu oppimiseen, ympäristöön ja omaan itseensä niin koulun, kuin varhaiskasvatuksenkin kontekstissa. (Keltikangas-Järvinen, 2006, s.60–63.)

Keltikangas-Järvinen (2006) korostaa temperamentin merkitystä lapsen oppimisen kannalta. Temperamentti vaikuttaa siihen, miten lapsi omaksuu uutta tietoa ja taitoja, miten hän reagoi ympäristöönsä, millaisiin tilanteisiin hän haluaa sitoutua ja miten hän käyttäytyy vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Lapsen temperamentti määrittelee paljon sitä, millaiset oppimiskokemukset ovat hänelle positiivisia ja motivoivia. Jotkut lapset tarvitsevat jatkuvasti onnistumisen tunteita tai luovuttavat ensimmäisen virheen sattuessa, kun taas toiset saattavat oppia parhaiten virheistään ja haasteistaan ja tulevat entistä sinnikkäämmäksi. Lisäksi temperamentti voi määritellä sitä, millaiset oppimistavat lapselle sopivat. (Keltikangas-Järvinen, 2006, s.60–63.)

Temperamentin on osoitettu olevan yhteydessä siihen, millaista opiskelutyyliä tai opiskelustrategiaa oppiaine vaatii (Keltikangas-Järvinen, 2004 s. 265). Osa lapsista oppii tekemisen kautta, kun taas osa oppii havainnoimalla. Luovuutta arvostavat lapset voivat keksiä uusia tapoja tehdä asioita, kun taas systemaattiset lapset oppivat parhaiten toistamalla ja kertaamalla aiemmin opittua. On lapsia, jotka reagoivat voimakkaasti palkitsemiseen ja seurauksiin oppimistilanteissa, mutta myös lapsia, jotka eivät niinkään hyödy onnistumisista tai kritiikistä. (Keltikangas-Järvinen, 2006, s.60–63.)

Koulumenestyksen on perinteisesti ajateltu mittaavan lapsen kyvykkyyttä, motivaatiota, lahjakkuutta ja kodin tarjoamaa tukea opiskelulle Keltikangas-Järvisen (2006) mukaan. Temperamentin vaikutus lapsen koulumenestykseen ei ole kuitenkaan täysin suoraviivainen, sillä se ilmenee sellaisten tekijöiden kautta, jotka voivat olla tiedostamattomia ja vaikeasti tunnistettavia. Temperamentti ohjaa lasta erityisesti varhaisina kouluvuosina, kun lapsi on vasta oppimassa oppimista. Vaikka temperamentin vaikutus saattaa tasoittua myöhemmin koulutaipaleella, sen merkitys ei katoa kokonaan. (Keltikangas-Järvinen, 2006, s.60–63.) Keltikangas-Järvisen tutkimusten perusteella tärkeää on tunnistaa, että tietyt temperamenttipiirteet voivat olla hyödyllisiä lapsen koulumenestyksen kannalta tietyissä yhteyksissä, kun taas toiset piirteet eivät välttämättä tue oppimista samalla tavalla. Jotkut lapset ovat innokkaita ja uteliaita asioiden suhteen, kun taas toiset saattavat olla varautuneempia ja tarvitsevat enemmän aikaa sopeutuakseen uusiin tilanteisiin. (Keltikangas-Järvinen, 2006, s.60–63.)

Temperamenttipiirteistä esimerkiksi sinnikkyys ja peräänantamattomuus voivat olla tutkimusten mukaan arvokkaita koulussa, missä korostetaan pitkäjänteisyyttä ja tavoitteiden saavuttamista. Näitä piirteitä omaava lapsi voi olla Keltikangas-Järvisen (2006) mukaan motivoitunut ja päättäväinen, mikä voi johtaa menestykseen koulutehtävissä. Edellä mainitut temperamenttipiirteet eivät välttämättä ole yhtä tarpeellisia esimerkiksi välitunneilla ja koulun jälkeen, kun taas sosiaalisuus voi olla piirteenä erityisen tärkeä vapaa-ajalla, mutta ei yhtä merkityksellinen koulutyössä. Tämän vuoksi on tärkeää tarkastella temperamenttia monipuolisesti ja ymmärtää sen erilaisia vaikutuksia eri tilanteissa. Lapsen temperamentti ei saisi olla esteenä lapsen koulumenestykselle ja kouluympäristössä on tarjottava mahdollisuus menestyä kaikenlaisille temperamentteille lapsen oman lahjakkuuden ja motivaation mukaisesti. (Keltikangas-Järvinen, 2006, s.60–63.)

3 Pohdinta

Tämän tutkielman tarkoituksena oli selvittää, miten aiemmat tutkimukset ja teoriat tukevat näkemystä siitä, miten varhaiskasvatuksessa voidaan parhaiten vastata lasten erilaisiin temperamenttipiirteisiin. Valitsimme kandidaatintutkielman aiheen omien kiinnostuksen kohteiden perusteella. Koimme aiheen tärkeänä varhaiskasvatuksessa, sillä ymmärrys lapsen temperamentista voi auttaa varhaiskasvatuksen ammattilaisia luomaan paremmin räätälöityjä pedagogisia lähestymistapoja. Toteutimme tutkielman parityöskentelynä, mikä mahdollisti aiheen tarkastelun eri näkökulmista.

Tutkielman menetelmäksi valikoitui kuvaileva kirjallisuuskatsaus, koska se mahdollisti laajan tietopohjan kokoamisen eri lähteistä, jotka käsittelevät varhaiskasvatusta ja lapsen temperamenttia. Tutkielman rajoituksena on se, että se perustuu olemassa olevaan kirjallisuuteen eikä se sisällä empiiristä tutkimusta. Tämä saattaa vaikuttaa tutkimuksen yleistettävyyteen ja käytännön suosituksiin. Kirjallisuuskatsauksen valikoivuus ja käytetyt hakukriteerit vaikuttavat myös siihen, mitä tutkimuksia ja näkökulmia on käytetty.

Olemme käyttäneet lähteinä sekä uudempaa että vanhempaa kirjallisuutta ja internetistä tutkimuspohjaisia artikkeleja, mikä kattaa laajasti eri näkökulmia ja tutkimustuloksia aiheeseen liittyen. Kirjallisuuden tiedot ovat säilyneet suhteellisen samanlaisena tähän päivään. Se lisää tutkielmamme luotettavuutta. Lähteinämme on paljon Liisa Keltikangas-Järvisen teoksia, jotka ovat varsin tunnettuja ja arvostettuja kasvatustieteen alalla. Keltikangas-Järvisen työt ovat olleet merkittävässä roolissa suomalaisessa kasvatustieteessä ja psykologiassa, ja hänen panoksensa näillä aloilla on tunnustettu laajasti niin tiedeyhteisöissä kuin käytännön kentälläkin.

Lapsen käyttäytymistä ohjaavat monet eri tekijät, joista yksi keskeisimmistä on Keltikangas-Järvisen (2004) mukaan hänen temperamenttinsa. Temperamentti vaikuttaa paljon siihen, miten lapsi reagoi erilaisiin tilanteisiin. Toisaalta on mahdollista, että lapsen haastava tai huolestuttava käyttäytyminen johtuu kehityksellisistä haasteista tai niiden yhteisvaikutuksesta temperamentin kanssa. Kasvattajalta tämä vaatii herkkyyttä lapsen käyttäytymisen tarkastelussa sekä ymmärrystä lapsen yksilöllisistä tarpeista ja taustatekijöistä. Kasvattajan tietoisuus siitä, miten erilaiset temperamenttipiirteet voivat ilmetä eri tilanteissa auttaa tarjoamaan yksilöllisempää tukea lapselle. Esimerkiksi jos tiedetään, että lapsi on herkkä

ärsyksille ja muutoksille ympäristössä, kasvattaja voi suunnitella toimintaa niin, että se tukee paremmin lapsen tarpeita ja vähentää stressiä. (Kanninen & Sigfrids, 2012.)

Tietoa temperamentin merkityksestä ja sen tuntemisesta on ollut jo pitkään. Tutkielman myötä olemme saaneet ymmärrystä siitä, miten voidaan entistä paremmin tukea lapsen kokonaisvaltaista hyvinvointia varhaiskasvatuksessa. Jatkotutkimusideoina voisi tarkastella eri varhaiskasvatusmenetelmien ja -ohjelmien vaikutusta lapsen temperamentin tukemisessa tai jonkin tietyn temperamenttipiirteen tukemista varhaiskasvatuksessa. Lisäksi olisi hyödyllistä tutkia, miten lapsen temperamenttiin perustuva tuki voi vaikuttaa lapsen myöhemmän kehityksen eri näkökulmiin kuten oppimiseen, sosiaalisiin taitoihin ja hyvinvointiin. Toivomme tutkielmamme herättävän ajatuksia siitä, miten itse kasvattajana suhtautuu lapsen temperamenttiin.

Vaikka eri temperamenttipiirteiden tunteminen auttaa kasvattajaa ymmärtämään lasta monipuolisemmin, herättää temperamenttiluokittelu kysymyksiä. Onko tarpeellista luokitella lapsia esimerkiksi helppoihin tai haastaviin? Tärkeää on kuitenkin kohdata lapsi yksilönä ja tarjota hänelle sopivaa tukea ja kannustusta. Luokittelemalla lapsia helppoihin tai haastaviin voi helposti luoda ennakkoluuloja ja asettaa lapsille leimoja, jotka voivat vaikuttaa heidän itsetuntoonsa ja vuorovaikutukseen muiden kanssa. Tutkimamme kirjallisuuden pohjalta kasvattajien kannattaa keskittyä jokaisen lapsen yksilöllisten tarpeiden tunnistamiseen ja tarjota heille mahdollisuuksia kehittää omia vahvuuksiaan ja taitojaan.

Tutkimamme kirjallisuus osoitti, että myös lapsen sosiaalisten taitojen kehittymistä voidaan tukea ymmärtämällä hänen temperamenttiaan. Ujompi lapsi voi tarvita enemmän tukea sosiaalisten tilanteiden hallintaan ja vuorovaikutustaitojen kehittämiseen, kun taas temperamentiltaan rohkeampi lapsi voi hyötyä tilanteista, jotka kannustavat ryhmässä toimimiseen ja yhteistyöhön. Samoin rauhallisempi lapsi saattaa hyötyä strukturoidummasta ja rauhallisemmasta oppimisympäristöstä, kun taas vilkkaampi lapsi voi tarvita enemmän liikkumista ja toiminnallisuutta oppimisympäristössään.

Kasvattajilla on merkittävä rooli lapsen emotionaalisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tukemisessa jo varhaisessa vaiheessa. Tämä edellyttää ymmärrystä lapsen temperamentista sekä tehokkaita käytännön lähestymistapoja sen huomioimiseksi varhaiskasvatuksessa. Lisäksi tarvitaan panostusta kasvattajien koulutukseen ja tukemiseen, jotta he voivat paremmin vastata lasten kasvaviin tarpeisiin tunne- ja itsesäätelytaitojen alueella, johon liittyy

vahvasti myös lapsen temperamentti. Temperamentti voi vaikuttaa siihen, miten lapsi tunnistaa, ilmaisee ja hallitsee omia tunteitaan sekä miten hän esimerkiksi pystyy rauhoittumaan stressaavassa tilanteessa, odottamaan vuoroaan tai ratkaisemaan konflikteja muiden kanssa. (Kanninen & Sigfrids 2012.) Tutkielman myötä toivottavasti suurin muutos on tapahtunut kasvattajan asenteessa, jolloin erilaisten temperamenttipiirteiden ymmärtäminen ja kunnioittaminen on helpompaa. Kasvattajilta odotetaan oikeudenmukaisuutta ja tasapuolisuutta temperamentiltaan erilaisia lapsia kohtaan huolimatta siitä, kuinka paljon hän lapsista pitää (Keltikangas-Järvinen, 2006).

3.1 Johtopäätökset

Tutkielmamme tulokset ja johtopäätökset perustuvat kuvailevaan kirjallisuuskatsaukseen, jossa tarkastellaan aiempaa tutkimuskirjallisuutta temperamenttiin liittyen. Johdannossa viittasimme varhaiskasvatussuunnitelmaan, jossa korostetaan periaatetta lapsen yksilöllisyyden arvostamisesta ja huomioimisesta. Periaatteen keskeisenä tavoitteena on varmistaa, että jokainen lapsi kokee itsensä hyväksytyksi osana varhaiskasvatusyhteisöä juuri sellaisena kuin hän on. Tämän perusteella kasvattajan rooli lapsen temperamentin tunnistamisessa ja huomioimisessa on hyvin olennainen. Lapsen temperamentti näyttäytyy moninaisina käyttäytymisen ja reagoitapojen piirteinä, jolloin lasten havainnointi on pääasiallinen keino tunnistaa lapsen temperamentti. Tietoisuus erilaisista temperamenttipiirteistä auttaa kasvattajia tarjoamaan yksilöllistä tukea ja ohjausta, joka vastaa paremmin jokaisen lapsen tarpeita ja vahvuuksia.

Tutkielmastamme ilmeni, että varhaiskasvatuksen henkilöstön tietämys temperamentista on keskeinen tekijä lapsen kehittyvän temperamentin ja itsesäätelyn tukemisessa. Varhaiskasvatuksessa on mahdollista hyödyntää monia erilaisia tukitoimia, kuten kuvakorttien käyttöä ja sensitiivistä kasvatusotetta. Rauhallinen fyysinen ympäristö sekä päivittäiset rutiinit edistävät lapsen hyvinvointia. Nämä sekä monet muut toimet lisäävät ennustettavuutta varhaiskasvatuksen arjessa. (Kanninen & Sigfrids, 2012.) Lisäksi on tärkeää huomioida, että jokainen lapsi reagoi eri tavoin kasvattajan toimintaan ja siksi jatkuvaa havainnointia ja tarvittaessa toiminnan säätelyä tarvitaan varhaiskasvatuksen laadun varmistamiseksi. (Keltikangas-Järvinen, 2004.) Vaikka osa temperamenttipiirteistä voi aiheuttaa lapsille haasteita, niihin ei käytännön syistä voida aina vastata yksilöllisesti. Useimmat haasteet voidaan kuitenkin korjata rakenteellisilla ratkaisuilla, jotka sopivat kaikille lapsille. Toisaalta myös liian yksilöllisesti räätälöidyt oppimisympäristöt voivat jopa korostaa

lasten temperamenttieroja sen sijaan, että ne tukisivat yksilöllisyyttä myönteisellä tavalla. (Keltikangas-Järvinen 2006.)

Tutkimamme kirjallisuus viittaa siihen, että lapsen temperamentin ymmärtäminen auttaa varhaiskasvatuksessa kasvattajia tukemaan lapsen temperamenttipiirteitä ja hallitsemaan haastavampia piirteitä. Se mahdollistaa lapsen yksilöllisen tarpeen tunnistamisen ja asianmukaisen tuen varhaiskasvatuksessa. Varhaiskasvatuksen henkilöstö pystyy paremmin ennakoimaan ja auttamaan lasta haastavien tunteiden käsittelyssä, kun he ymmärtävät lapsen biologian ohjaavan käyttäytymistä tiettyyn suuntaan, riippuen siitä, mikä lapsen temperamenttipiirre on. Tämä taas lisää merkittävästi lasten hyvinvointia ja oppimista varhaiskasvatusympäristössä. Lapsen temperamentin tunnistaminen ja sen huomiointi eivät ole ainoastaan yksittäisen lapsen hyvinvoinnin kannalta tärkeitä, vaan ne voivat myös edistää koko varhaiskasvatusyhteisön toimintaa.

Lapsen temperamentin huomiointi edellyttää kokonaisvaltaista lähestymistapaa, joka sisältää sekä lapsen tunne-, itsesäätely- ja sosiaalisten taitojen vahvistamisen, että ympäristön luomisen, jossa lapsi voi turvallisesti kehittää ja ilmaista itseään. Tämä käy ilmi tutkimassamme kirjallisuudessa. Yhdymme näkemykseen temperamentin merkityksen huomioimisesta kasvatuksessa. Myös nyky-yhteiskunnassa kasvava määrä tietoa ja ärsykejä, sosiaalinen media, monenlaiset paineet ja stressitekijät aiheuttavat lapsille lisääntyvää kuormitusta. Nämä voivat aiheuttaa erilaisia haasteita ja vaikuttaa heidän hyvinvointiinsa monin tavoin. On tärkeää, että varhaiskasvatus huomioi nämä nykyajan haasteet ja tarjoaa lapsille ympäristön, jossa he voivat kehittää itsesäätely- ja tunnetaitojaan sekä oppia käsittelemään erilaisia odotuksia ja paineita. Temperamentti puhuu aina lapsen käyttäytymisen takana ja se voi antaa viitteitä siitä, miksi lapsi toimii tietyllä tavalla erilaisissa tilanteissa. Lapsen temperamentin huomiointi vaatii herkkää tasapainoa: ei pyritä muuttamaan lapsen luonnetta, vaan luodaan ympäristö, jossa hänen ainutlaatuisuutensa saa erottua.

Lähteet

- Aho, S. & Laine, K. (2004) *Minä ja muut. Kasvaminen sosiaaliseen vuorovaikutukseen*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu.
- Ahonen, L. (2017) *Haastavat kasvatustilanteet, lämpimän vuorovaikutuksen käsikirja*. PS-Kustannus.
- Alaraudanjoki, E. (2019). *Liisa Keltikangas-Järviselle suurpalkinto*, Psykologilehti. <https://psykologilehti.fi/liisa-keltikangas-jarviselle-suurpalkinto/>.
- Barkley, R. (2012) *Executive functions. What they are, how they work, and why they evolved*. The Guilford Press.
- Blair, C. & Raver, C. (2015) *School readiness and self-regulation. A developmental psychobiological approach*. Annual Review of Psychology.
- Caspi, A., & Shiner, R. L. (2008). Personality development: Stability and change. Teoksessa R. M. Lerner, W. Damon, & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (6. painos s. 300–365). John Wiley & Sons, Inc.
- Chang, L., Schwartz, D., Dodge, K. A., & McBride-Chang, C. (2003). *Harsh parenting in relation to child emotion regulation and aggression*. Journal of Family Psychology.
- Chess, S. & Thomas, A. (1977) *Temperament and the Parent-Child Interaction*. *Pediatric annals* 1977–09, Vol.6 (9), s. 26–45.
- Hujala, E & Turja, L. (2020) *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. 5. uudistettu painos. PS-kustannus.
- Kalliala, M. (2008) *Kato mua! : kohtaako aikuinen lapsen päiväkodissa?* Gaudeamus Helsinki University Press.
- Kanninen, K. & Sigfrids, A. (2012) *Tunne minut! Turva ja tunteet lapsen silmin*. PS-kustannus. Juva.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2000) *Tunne itsesi, suomalainen*. WSOY. Juva.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2004) *Temperamentti ihmisen yksilöllisyys*. WSOY. Juva.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2006) *Temperamentti ja koulumenestys*. WSOY. Juva.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2008) *Temperamentti, stressi ja elämäntilanne*. WSOY. Juva.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2010) *Sosiaalisuus ja sosiaaliset taidot*. WSOY. Helsinki.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2012) *Pienen lapsen sosiaalisuus*. WSOY. Helsinki.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2022). *Temperamentti - mitä se on ja mihin se vaikuttaa?* Osoitteessa: <https://www.duodecimlehti.fi/duo16652>.
- Koivunen, P-L. (2009) *Hyvä päivähoito: työkaluja sujuvaan arkeen*. PS-kustannus.

Koivunen, P.-L. (2015) *Kasvu kiikarissa: havainnoinnin käsikirja varhaiskasvattajille*. PS-kustannus.

Kokkonen, M. (2010) *Ihastuttavat, vihastuttavat tunteet. Opi tunteiden säätelyn taito*. PS-kustannus. Juva.

Käsitteet. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/opettajat-ja-kasvattajat/kasitteet>. Viitattu 22.3.2024.

Mattila, K. (2011) *Lapsen vahvistava kohtaaminen*. PS-kustannus.

Metsäpelto, R. & Feldt, T. (2009) *Meitä on moneksi: persoonallisuuden psykologiset perusteet*. PS-Kustannus.

Poikkeus, A.-M. (2014) *Itsesäätely sosiaalisten taitojen ja suhteiden perustana*. Teoksessa T. Aro & M.-L. Laakso (toim.) *Taaperosta taitavaksi toimijaksi. Itsesäätelytaitojen kehitys ja tukeminen* (s. 80–105). 3. painos. Niilo Mäki Instituutti.

Vaikuttava varhaiskasvatus. (2016). Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/vaikuttava-varhaiskasvatus>.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2022). Opetushallitus. Helsinki.

Watson, D. (1996) *Learning Through Child Observation (Third Edition)*. London, England: Jessica Kingsley Publishers.

Zelado, P. & Blair, C. & Willoughby, M. (2016) *Executive function. Implications for education*. National Center for Educational Research, Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education.